

وقفنامه حاج میرهدایت الله

ملک التبار زنجانی^۱

پرستو قاسمی اندرود^۲

چکیده:

یکی از مهمترین انگیزه‌های انسان برای وقف، فارغ از آموزه‌های دینی و اخلاقی، میل به جاودانگی است چرا که در بخشش‌هایی از این دست، انسان با در اختیار قرار دادن بخشی از دارایی‌های خود برای مردم، پس از مرگ نام نیکی از خود به یادگار می‌گذارد و سهم خود را از حیات بعد از مرگ، حفظ می‌کند. وقف به عنوان بارزترین مصداق احسان، تعاون و عمل صالح ماندگار خود منشا خدمات علمی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی در جامعه است. این مقاله سعی دارد به معرفی یکی از واقفان دوره قاجار زنجان به نام میرهدایت الله الحسینی ملقب به ملک التبار و وقفنامه وی بپردازد. ایشان علاوه بر وقف، در بازسازی یا نوسازی حمام حسینیه زنجان به سال ۱۲۹۲ ه. ق و ایجاد سرای ملک در بازار زنجان نیز اقدام نموده‌اند.

کلید واژه‌ها:

قاجار، زنجان، میرهدایت الله ملک التبار، حمام حسینیه، سرای ملک.

تجارت در دوره قاجار :

در تاریخ اقتصادی ایران تاجر یا بازرگان را برای همه نوع تجار کوچک و بزرگ به کار می بردند. تجار در ایران به عمده فروشی مشغول بودند و شغل واحدی داشتند و در بین مردم از احترام زیادی برخوردار بودند. آنان به راستگویی و درستکاری شهرت داشتند و مردم اغلب مبالغ هنگفتی از پول خود را نزد بازرگانان به امانت می گذاشتند. بدون آن که سندی بابت آن بگیرند. آنان تحصیل کرده تر از سایر مردم بودند زیرا برای ثبت و ضبط حساب هایشان نیاز به سواد داشتند. در زنجان دوره قاجار هم به علت موقعیت مهم و ارتباط با کردستان، آذربایجان، اردبیل و گیلان تاجران زیادی فعالیت داشتند که میر هدایت الله ملک التجار زنجانی، حاجی عبدالوهاب معین التجار ابن مرحوم حاجی ابراهیم زنجانی، حاجی اسماعیل امین التجار زنجانی و حاج عبدالحسین تاجر زنجانی از سرشناس ترین تاجران زنجان عصر قاجار بودند.

۱۷۲

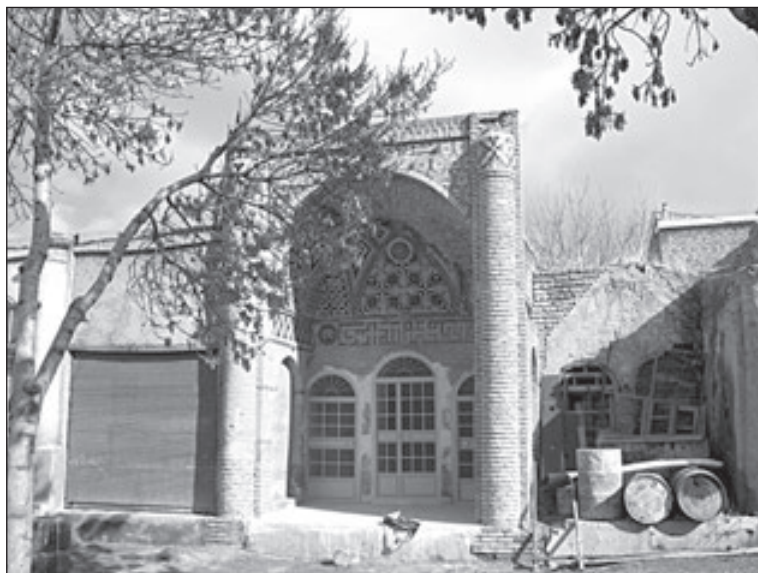
وقفنامه

خدمات واقف

سرای ملک:

این سرا در بازار پایین زنجان قرار دارد. در خصوص شیوه معماری این بنا، باید گفت سرای ملک به مساحت ۲۸۱۱/۸۲ متر مربع، دارای یک حیاط و سه دالان ورودی و یک دالان ورودی جنوبی است که از سمت شرق دارای یک ورودی دیگر است و در یک طبقه بنا شده است. این بنا از الگوی سراهای رواق دار تبعیت کرده است که امروزه رواق های آن مسدود شده و به حجره ها اضافه شده است. حیاط دارای معماری چهار ایوانه با پلان مربع است که دور تا دور آن دارای بیست حجره و چهار راهروی دسترسی بین حجره های شرقی و غربی است. ستون های رواق ها به صورت مستطیل با نیمه ستونی گرد اجرا شده است. ایوان شمالی از همه مرتفع تر بوده و سه ایوان دیگر با ارتفاع کمتر و قوس کلیل آذری پوشش داده شده

است. معماری با تزیینات آجرکاری و کاشی معقلی یکی از زیباترین سراهای زنجان است. ورودی شرقی از طریق دالانی با چشمه طاق کلمبه به حیاط اصلی متصل می‌گردد. در چشمه طاق اول به سبک کاروانسراها دو گشایش در دو طرف ورودی وجود دارد. این سرا به نام میر هدایت الله ملک‌التجار که بازسازی آن را انجام داده است، به سرای ملک مشهور است.

نمای شمالی سرای ملک

کتیبه کاشی سرای ملک در بازار پایین زنجان:

این کتیبه کاشی در روی کاشی تخت فیروزه‌ای رنگ به صورت مسطح با خط نستعلیق به رنگ سفید به سال ۱۲۹۸ ه. ق نوشته و در بالای ایوان شمالی نصب شده است. متن آن به شرح زیر است:

هوابتداء در روز عید غدیر ۱۲۹۸ کردند باهتمام اجل السادات العظام آقا میر هدایت‌الله ملک‌التجار زنجانى در عید غدیر ۱۳۰۰ باتمام رسید.

× یعنی شروع به کار در سرای ملک تا اتمام آن دو سال طول کشید.

محل نصب کتیبه کاشی که نام ملک التجار در آن دیده می شود

تعمیر حمام قدیمی حسینه اعظم زنجان:

این سنگ نوشته در ورودی حمام قدیمی حسینه زنجان نصب بوده است که در حال حاضر این سنگ نوشته در انبار حسینه اعظم زنجان نگهداری می شود. این اثر به اندازه ۸×۳۳×۵/۳۹ سانتی متر به تاریخ ۱۲۹۲ ه. ق و خط نستعلیق در ۵ سطر حجاری شده است.

متن سنگ نوشته به شرح زیر است:

هو الله تعالى تاریخ اتمام حمام نو باهتمام جناب اجل السادات العظام آقا میر
هدایت الله ملک التجار فی شهر رمضان المبارک ۱۲۹۲

وقف

میراث

جایزگان

شماره

۱۶

تابستان

۱۳۹۳

۱۷۵

معرفی وقفنامه:

سند مورد مطالعه از نوع اسناد شرعی است که در ۲۱ سطر به خط شکسته نستعلیق کتابت و در هامش آن ۱۳ مهر دیده می شود و موضوع آن وقف چند دانگ از روستاهای بادامستان، ذاکر و چیر از توابع استان زنجان است که صرف مراسم ایام محرم و تعزیه داری امام حسین (علیه السلام) گردد. سند به سال ۱۳۲۰ ه. ق (دوره مظفرالدین شاه قاجار) و در ۲۴ شهر جمادی الاخر تنظیم شده است. (با تشکر از بهمن خطیبی که سند را در اختیار اینجانب قرار دادند).

بازخوانی سند:

- ۱/ الحمد لله الواقف علی السرائر و الضمائر و الصلوة و السلام علی اشرف خلقه محمد المبعوث الی القبائل
- ۲/ والعشائر و علی اله الطاهرين من الاکابر و الاصاغر
- ۳/ غرض از تحریر این فقرات صریحه الادلالت آنکه در احسن اوقات و اشرف ساعات مقروناً بالخیر و البرکات توفیق حضرت عزت
- ۴/ جبل شانہ و عظم برهانه شامل حال خیریت مال جناب مستطاب عمده النجباء الاکارم و نتیجة الاشراف و الاعاظم سلسل الاطیاب الحاج میر هدایت الله ملک التجار
- ۵/ زنجانى وقفه الله تعالى گردیده تقریباً لله و طلباً لمرضاته عالماً و عامداً قاصداً و شاعراً وقف موبد و حبس مخلص صحیح شرعی نمود
- ۶/ مساحت سه دانگ از قریه بادامستان^۳ با طاحونه واقعه در قریه مزبوره و چهار دانگ و یک شعیر از قریه ذاکر^۴ و بیست و شش شعیر و نیم از قریه
- ۷/ چیر^۵ با شش دانگ باغ واقع در قریه مزبوره ملک متصرفی خود را با جمیع توابع و عامه لواحق و ضمائم مساحت مفصله مزبوره من دون
- ۸/ استثناء شىء بر جناب خامس آل عبا حضرت ابی عبدالله علیه و ابائه آلاف التحية والثناء، که منافع حاصله املاک موقوفه مرقومه را

بسم الله الرحمن الرحيم
 الحمد لله الذي هدانا لهذا
 ما كنا لنهتدي لولا ان هدانا الله
 والحمد لله رب العالمين
 في شهر ربيع الثاني سنة ١٢٢٤
 في يوم الاثنين ١٢ من الشهر
 في مدينة طهران
 محمد تقی میرزا

کتابخانه مجلس شورای اسلامی
 تهران
 شماره ثبت ١٣٠٤٦٦
 شماره قفسه ١٣٠٤٦٦

مکتب خوارزمی
 تهران
 شماره ثبت ١٣٠٤٦٦
 شماره قفسه ١٣٠٤٦٦

محمد تقی میرزا
 صاحب المجلد
 و صاحب القلم
 و صاحب الخط

مکتب خوارزمی
 تهران
 شماره ثبت ١٣٠٤٦٦
 شماره قفسه ١٣٠٤٦٦

مجلد اول
 در بیان
 و شرح
 و تفسیر
 و توضیح
 و تبیین
 و تلمیح
 و تملیح
 و تملیح
 و تملیح

مکتب خوارزمی
 تهران
 شماره ثبت ١٣٠٤٦٦
 شماره قفسه ١٣٠٤٦٦

در بیان
 و شرح
 و تفسیر
 و توضیح
 و تبیین
 و تلمیح
 و تملیح
 و تملیح
 و تملیح

در بیان
 و شرح
 و تفسیر
 و توضیح
 و تبیین
 و تلمیح
 و تملیح
 و تملیح
 و تملیح

در بیان
 و شرح
 و تفسیر
 و توضیح
 و تبیین
 و تلمیح
 و تملیح
 و تملیح
 و تملیح

در بیان
 و شرح
 و تفسیر
 و توضیح
 و تبیین
 و تلمیح
 و تملیح
 و تملیح
 و تملیح

وقف
 میراث
 جویسنان
 شماره
 ١٦
 تابستان
 ١٣٩٣
 ١٧٧

- ۹/ پس از وضع نصف آن که واقف موفق بجهته خود حق التولیه معین قرار داده در هر سال متولی موقوفه در هر طبقه ضبط و تصرف کرده
- ۱۰/ در دهه عاشورای محرم در کاروانسرای معین واقف و خانه در تعزیه داری آن بزرگوار علیه السلام و لوازم و مصارف تعزیه داری از قبیل چای
- ۱۱/ و شربت و قهوه و گلاب و قلیان و اجرت روضه خوان و قهوه چی و خدام و فقراء و سائیلین مجلس عزاو سائر مصارف لازمه مهمه
- ۱۲/ صرف و خرج نماید و در صورت زیادی منافع متولی در هر طبقه که باشد همان زیادی را در عتبه بات عالیات بمحصلین و طلاب
- ۱۳/ علوم دینی که از زائرین محسوب باشند و سائر زواریکه عجز از زادوراحله داشته باشند رد نمایند و واقف موفق تولیت
- ۱۴/ املاک موقوفه را مادام گونه حیا بخود واگذار نموده و صیغه وقف و بالقانون شرع مبین صدور جریان یافته و خود واقف عمل بوقف نموده و تولیت
- ۱۵/ املاک موقوفه را واقف مسطور بعد از خود بسه نفر اولاد ذکور خود مفوض و مرجوع نمود که هر یک از اولاد ثلاثه بملکیکه که در تحت اسم او مندرج
- ۱۶/ او ثبت شد من باب التولیه اخذ منافع حاصله همان ملک را در تعزیه داری آن حضرت از قراریکه شرح داده شده صرف نماید پس از وضع
- ۱۷/ جناب مستطاب الحاج میرزا محمد مساحت، جناب آقاسیدمرتضی مساحت، جناب آقا میرزا هادی^۶ مساحت
- ۱۸/ حق التولیه و پس از آنها بکبر اولاد ذکور هر یک از آنها بانسبه بتولیه همان ملک که والدشان ملاحظه نمود مینمود نسلاً و بطناً بعد بطن بالغاً ضواء تناسلوا
- ۱۹/ و مع انقراضهم طبقه اخیره یکنفر را در صلاح داند از اهل عشایر یقین کرده متولی قرار بدهد و او عمل نماید و هكذا الی ان یطیر القائم عجل الله
- ۲۰/ فرجه و مصارف حق التولیه را در نصف منافع املاک موقوفه است پس از تعیین در ورقه جداگانه ضبط و ثبت خواهد شد

٢١/ وفقاً صحيحاً شرعياً بحيث لا يباع و لا يوهن فمن بدله بعد ماسمعه فانما ائمه
على الذين يبدلونه حرر في ٢٤ شهر جمادى الاخر سنة ١٣٢٠

هامش:

- × مهر بيضى شكل باقلم نستعليق، مير هدايت الله الحسينى
- × مهر بيضى شكل باقلم نستعليق، ملك التجار
- ١- هو الواقف على السرائر اعترف الواقف الموفق المحترم المكرم بوقف المساحات
المسطوره و العمل بالوقفيه و ساير ما نمى اليه حسبما سطر اللهم وفقه حرره بيده
الفانيه الماليه فى شهر جمادى الثانيه من الشهور المنتظمه و فى سنة ١٣٢٠
- × مهر مربع شكل باقلم نستعليق، ابو جعفر ابن عماد الدين الحسينى
- × مهر مربع شكل باقلم نستعليق، نصرالله
- ٢- بسم اله الرحمن الرحيم قد اجريت صيغه الواقف وكاله عن الواقف المكرم
الموفق على النهج المرقوم فى المتن فى ٢٤ شهر جمادى الاخرى ١٣٢٠
- × مهر بيضى شكل باقلم نستعليق، يامن اجود من كل جواد
- ٣- هو الله اعترف الواقف المكرم دام افضاله بما نمى اليه فى الورقه من البدوالى
الختم لى جنابه الشريف مدظله حرره الاقل شهر جمادى الثانى ١٣٢٠
- × مهر بيضى شكل باقلم نستعليق، الواثق بالله عبده فتح الله
- × مهر بيضى شكل باقلم نستعليق، صل الله
- ٤- بسم الله تعالى اعترف الواقف الموفق المعظم ايده الله تعالى بكافه ما نسب
اليه فى الورقه عند العبد الاثم فى سادس و عشرين شهر جمادى الثانيه سنة ١٣٢٠
- × مهر بيضى شكل باقلم نسخ، قوام الدين الموسوى
- ٥- اعترف الواقف الموفق المعظم بحدفان مانمى اليه فى الورقه من البدايه الى
النهايه لى الاحقر فى ٢٦ شهر جمادى الثانيه من شهور سنة ١٣٢٠
- × مهر بيضى شكل باقلم نستعليق، عبده الراجى يوسف بن محمد على

وصف

ميران

جاويدان

شماره

١٦

تابستان

١٣٩٣

١٧٩

۶- اعترف الواقف بما فيه لدى فى التاريخ

× مهر بيضى شكل باقلم نستعليق، حبيب الله ۱۳۱۵

۷- آنچه در متن ورقه ميمنت نگارش يافته من اليه و الى انهم اعترف مستطاب

واقف معزى اليه صحيح و لازم است فى ۲۶ شهر جمادى الثانيه ۱۳۲۰

× مهر بيضى شكل باقلم نستعليق، محمد تقى

× مهر بيضى شكل باقلم نستعليق، يامن نقيب و كل شريف

۸- اقل سادات

× مهر بيضى شكل باقلم نستعليق، نعمت الله الحسينى

مهرهاى سند

ردیف	تصوير مهر	سج مهر	صاحب مهر
۱		نصرالله ۱۲۹۷	
۲		ابوجعفر ابن عمادالدين الحسينى	معروف به نظام العلماء زنگانى و از اعيان زنجان بود
۳		يا من اجود من كل جواد	-
۴		قوام الدين الموسوى	
۵		الواثق بالله عبده فتح الله	
۶		عبده الراجى يوسف بن محمد على	-

شماره	تصویر مهر	سجع مهر	صاحب مهر
۷		حبیب الله ۱۳۱۵	-
۸		محمد تقی	-
۹		یا من نقیب و کل شریف	-
۱۰		نعمة الله الحسيني	-
۱۱		هدایت الله الحسيني ۱۲۸۳	-
۱۲		ملک التجار	واقف
۱۳		صل الله	-

ساختار و قفنامه مورد مطالعه

ترتیب اجزای متن	عبارت
۱. بسمله	-
۲. دیباچه	الحمد لله الواقف على السرائر والصلوة الضمائر والصلوة والسلام على اشرف خلقه محمد المبعوث الى القبائل والعشائر وعلى اله الطاهرين من الاكابر والاصاغر

وقف
میراث
جویدان
شماره
۱۶
تابستان
۱۳۹۳

ترتیب اجزای متن	عبارت
۳. مشخصات کامل واقف	جناب مستطاب النجباء الاکارم و نتیجه الاشراف الاعاظم سلیل الاطیاب الحاج میر هدایت الله ملک التجار زنجانی
۴. شرط تحقق وقف	تقرباً لله و طلباً لمرضاته عالماً و عامداً قاصداً و شاعراً
۵. اظهار صیغه	وقف موبد و حبس مخلد صحیح شرعی نمود
۶. موقوفه	مساحت سه دانگ از قریه بادامستان با طاحونه واقعه در قریه مزبوره و چهار دانگ و یک شعیر از قریه ذاکر و بیست و شش شعیر و نیم از قریه چیر با شش دانگ باغ واقع در قریه مزبوره ملک متصرفی خود را با جمیع توابع و عامه لواحق و ضمائمساحات مفصله مزبوره من دون استثناء شیء بر جناب خامس آل عبا حضرت ابی عبدالله علیه و ابائه آلاف التحية والثناء
۷. مخارج	جریان یافته و خود واقف عمل به وقف نموده که منافع حاصله املاک موقوفه مرقومه را پس از وضع نصف آن که واقف موفق به جهت خود حق التولیه معین قرار داده در هر سال متولی موقوفه در هر طبقه ضبط و تصرف کرده در دهه عاشورای محرم در کاروانسرای معین واقف و خانه در تعزیه داری آن بزرگوار علیه السلام و لوازم و مصارف تعزیه داری از قبیل چای و شربت و قهوه و گلاب و قلیان و اجرت روضه خوان و قهوه چی و خدام و فقراء و سائلین مجلس عزا و سائر مصارف لازمه مهمه صرف و خرج نماید و در صورت زیادی منافع متولی در هر طبقه که باشد همان زیادی را در عتبه عالیات به محصلین و طلاب علوم دینی که از زائرین محسوب باشند و سائر زواری که عجز از زاد و راحله داشته باشند رد نمایند و واقف موفق تولید املاک موقوفه را مادام گونه حیاً به خود واگذار نموده و صیغه وقف و بالقانون شرع مبین صدور

ترتیب اجزای متن	عبارت
۸. متولی فعلی و سیستم انتخاب متولیان بعدی	و تولیت املاک موقوفه را واقف مسطور بعد از خود به سه نفر اولاد ذکور خود مفوض و مرجوع نمود که هر یک از اولاد ثلاثه به ملکی که در تحت اسم او مندرج و ثبت شد من باب التولیه اخذ منافع حاصله همان ملک را در تعزیه داری آن حضرت از قراری که شرح داده شده صرف نماید پس از وضع جناب مستطاب الحاج میرزا محمد مساحت، جناب آقا سید مرتضی مساحت، جناب آقا میرزا هادی مساحت حق التولیه و پس از آنها باکبر اولاد ذکور هر یک از آنها بانسبه بتولیه همان ملک که والدشان ملاحظه نمود می نمود نسلاً و بطناً بعد بطن بالغاً ضواء تناسلوا
۹. متولی در صورت انقراض نسل	و مع انقراضهم طبقه اخیره یک نفر را در صلاح داند از اهل عشایر یقین کرده متولی قرار بدهد و او عمل نماید و هكذا الی ان یطیر القائم عجل الله فرجه و مصارف حق التولیه را در نصف منافع املاک موقوفه است پس از تعیین در ورقه جداگانه ضبط و ثبت خواهد شد
۱۰. الفاظ تشریفاتی دال بر وقوع عقد	وقفاً صحیحاً شرعياً بحیث لایباع و لا یرهن
۱۱. انذار	فمن بدله بعد ما سمعه فانما اثمه علی الذین یدلونہ
۱۲. تاریخ تحریر	حرر فی ۲۴ شهرجمادی الاخری سنه ۱۳۲۰

وقف
میراث
جویدان
شماره
۱۶
تابستان
۱۳۹۳
۱۸۳

پی‌نوشت‌ها:

۱. میرهدایت الله ملک التجار: از خاندان میرزایی‌های زنجان و از تاجران و مالکین زنجان در عصر قاجار است.
۲. کارشناس ارشد باستان‌شناسی اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان زنجان
۳. قریه بادامستان: روستایی از توابع شهرستان طارم زنجان
۴. قریه ذاکر: روستایی از توابع شهرستان زنجان
۵. قریه چیر: روستایی از توابع بخش زنجانرود شهرستان زنجان
۶. فرزندان ذکور ملک التجار به ترتیب حاج میرزا محمد، آقا سید مرتضی و آقا میرزا هادی